

Kalmár János

ADALÉKOK ESTERHÁZY II. PÁL ANTAL NÁPOLYI KÖVET PÁLYÁJÁHOZ*

Esterházy II. Pál Antal (1711–1762) nem tartozott azok közé, akik közvetlenül alakították hazánk sorsát. Személye mégis figyelemre méltó, mert tanultságának, tapasztalatainak, házasságkötésének és vagyonának köszönhetően olyan jelentős művészetpártoló tevékenységet fejtett ki, amellyel érdemben hozzájárult a hazai műveltség és ízlés színvonalának emeléséhez. A nagybirtokos életútja szinte iskola-példája a családi és személyes stratégia eredményeként az udvari nemességbe kerülés lehetőségének. A bécsi udvar vezető méltóságviselőivel – köztük az uralkodócsalád tagjaival – való szoros kapcsolata tovább árnyalta a magyarok ellenzéki politikai magatartásáról e közegben egykor kialakult képet, és segítette kölcsönösen elfogadóbbá, barátságosabbá tenni a kormányzat és a magyar főnemesség viszonyát.

Rokonság, tanulmányok

Esterházy II. Pál Antal 1711. április 22-én született, az 1707-ben házasságot kötött Esterházy Antal József gróf (1688–1721) és Maria Oktavia von Gilleis bárónő (1688–1762)¹ gyermekeként.² Apja Esterházy Pál (1635–1713) nádor második, Thököly Évával kötött házasságából származott, Zala vármegye főispánja és császári ezredes volt. Antal József féltestvére, egyben nagybátyja, az 1671-ben világra jött Mihály – Pál nádor idősebbik, Esterházy Orsolyától származó fia – 1721-ben bekövetkezett halálával megörökölte az 1687-ben elnyert, 1712 óta a család fiágán öröklődő birodalmi hercegi címet,³ továbbá Sopron vármegye örökös főispánságát, de röviddel utána ő is elhunyt.⁴ Pál Antal az

---

* A tanulmány a K 116 166 számú NKFI-pályázat támogatásával készült. A Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában (a továbbiakban: MNL OL) folytatott kutatásaimhoz Kulcsár Krisztina nyújtott segítséget, amit ezúton köszönök.

¹ *Peter Wiesflecker*: Die Esterházy der Haydnzeit im Spiegel von Genealogie und Familiengeschichte. In: Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schläiningener Gespräche 29. September – 2. Oktober 2008. Hrsg. Wolfgang Gürtler – Rudolf Kropf. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland 128.) Eisenstadt 2009. 48. 9. jegyz.

² *Jakob Michael Perschy*: Die Fürsten Esterházy – Zwölf kurzgefasste Lebensbilder. In: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene. Ausstellung Eisenstadt Schloss Esterházy 28. 4. bis 31. 10. 95. (Burgenländische Forschungen. Sonderband 15.) Eisenstadt 1995. 51.

³ *Felix Tobler*: Über den Reichsfürstenstand der Familie Esterházy. Burgenländische Heimatblätter 65. (2003) 2. sz. 57–75.

⁴ *Fallenbüchl Zoltán*: Magyarország főispánjai 1526–1848 / Die Obergespane Ungarns 1526–1848. Bp. 1994. 96., 111.; *Nagy Iván*: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal IV. Pest 1858. 86–87.; *Esterházy János gróf*: Az Esterházy család és oldalágainak leírása. Bp. É. n. [1901]. 122–124.

édesanyja, valamint annak sógora, Erdődy György gróf magyar kamaraelnök, továbbá anyjának unokafivére, Gundaker Thomas Starhemberg gróf, a bécsi Udvari Kamara volt elnöke, az uralkodó Titkos Pénzügyi Konferenciája tagjának gyámsága alá került.⁵ Bizonyára nem véletlenül kérték fel éppen e két rokont a szerepre – a hivatali tisztségeikben szerzett tapasztalatuk alapján ők tűnhettek a legalkalmasabbnak arra, hogy megfelelően sáfárkodjanak az ideiglenesen gondjaikra bízott gazdag örökséggel, s megbirkózzanak a még Pál nádor által hátrahagyott, 1 647 000 forintot kitevő, nyomasztóan nagy adóssággal.⁶ Úgy tűnik, hogy a gyámok – a lehetőségekhez mérten – be is váltották a hozzájuk fűzött reményeket.⁷

Természetesen az ifjú herceg taníttatásáról sem feledkeztek meg. 1724-ben René Louis Guénard de Monville,⁸ az akkor 13 éves úrfi udvarmestere – akire a nevelését bízta – jó néhány tankönyvet rendelt Martin Klinger bécsi könyvkereskedőnél. Ezek alapján megállapítható, hogy a fiatalember oktatása során a hangsúly a klasszikus római írókra (Julius Caesarra, Tacitusra, Ciceróra, Horatiusra, Vergiliusra, Ovidiusra, Terentiusra) esett, de matematikai, vallási, jogi, művészeti, történeti, földrajzi köteteket, továbbá különböző nyelvű lexikonokat is beszereztek számára.⁹ Úgy tűnik tehát, hogy a herceg már gyermekkorában, odahaza is meglehetősen sokoldalú képzésben részesült.

A gyámság 1734-ben, Pál Antal nagykorúvá nyilvánításával ért véget, amikor (december 10-én) egyszersmind sor került a soproni örökös főispánságba való beiktatására is.¹⁰ (Az eseményre a Lunéville-ben éppen ekkor tartott esküvője miatt a herceg távollétében kerülhetett sor.) Az ezt közvetlenül megelőző időt Pál Antal – egyes kutatók szerint – részben Bécsben, majd 1731-től kezdődően Leidenben folytatott tanulmányaival töltötte. Kitűnt az irodalom iránti élénk érdeklődése, a fuvola- és hegedűjátékban pedig elmélyült ismeretekre tett szert (s az utóbbiban

⁵ *Rudolf Morawitz*: Der europäische Anteil im Hofstaat der Fürsten Esterházy in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts. In: Häuser und Allianzen – Houses and Alliances – Maisons et alliances. Hrsg. Franz M. Eybl. (Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich: Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts 30.) Wien 2015. 43.

⁶ *Gerald Schlag*: Schloss Esterházy in Eisenstadt im 18. Jahrhundert. In: Die Familie Esterházy i. m. 271.

⁷ Uo. 273.

⁸ Teljes neve egy 1735. aug. 3-án kelt francia nyelvű iratban szerepel, amellyel Pál Antal herceg életjáradékot biztosított számára saját és öccse (Miklós) szolgálatában 14 éven át folyamatosan végzett „jó és kellemes” nevelői tevékenységéért. Archives départementales de Meurthe-et-Moselle [Nancy] 3 E 827, acte n° 71. Ezért és ugyanebből a levéltárból kérésre megküldött néhány további információért Hélène Say Barbey igazgatónőnek tartozom köszönettel.

⁹ *Theresia Gabriel*: Egy mozgalmas múlt tanúja – a hercegi Esterházy könyvtár. In: Arisztokrácia, művészetek, mecenatúra: az Esterházy család. A 2004. április 22–23-án megtartott konferencia előadásai. Szerk. Czoma László. (Kastélykonferenciák III.) Keszthely 2005. 80.

¹⁰ *Fallenbüchl Z.*: Magyarország főispánjai i. m. 96.

igen tehetségesnek is bizonyult).¹¹ Kár, hogy a bécsi tanulási színhelyekre vonatkozó állítást nem támasztják alá hivatkozással, mert mi azt nem tudjuk igazolni. Ugyanis nemhogy a bécsi egyetemre, hanem más ottani tanintézménybe történt beiratkozásának sincs nyoma.¹²

Bizonyíthatóak viszont a leideni egyetemi tanulmányai. Ezt három ízben történt beiratkozása is alátámasztja, amelyre első alkalommal 1731. október 23-án, másodszor 1732. február 28-án, harmadszor pedig valamikor az 1733. év folyamán került sor. Az intézmény precízen vezetett anyakönyvéből az is kiderül, hogy preceptórával, Louis Monville-lel és egy másik, Franciscus Klezgae nevű kísérőjével, Nagy Mihály nevű kamarásával, valamint három szolgálójával érkezett a hollandiai városba.¹³ Az 1575-ben Orániai Vilmos által alapított, a 18. század elején már patinásnak tekinthető egyetemet kezdettől fogva elég sok magyar – nagyjából erdélyi – diák látogatta. Többségük teológiai tanulmányokat folytatott. Az 1592-ben létrehozott *Staten Collegé*ben, azaz a Tartományok Rendi Kollégiumában idővel¹⁴ a hazánkból érkező, református teológus-hallgatók számára is biztosítottak helyet azzal a feltétellel, hogy hazatérésük után otthon szolgálják egyházukat.¹⁵ A katolikus Esterházy Pál Antal azonban nem ott lakott, anyagilag sem szorult rá erre. Vele kapcsolatban inkább azt érdemes felvetni, vajon miért éppen egy protestáns egyetemre iratkozott be. Már csak azért is, mert az elhatározás feltehetőleg nem tőle, a még tapasztalatlan ifjútól származott. A kérdés megválaszolásához az általa hallgatott szak sem nyújt fogódzót, mert esetében azt nem tüntették fel a beiratkozáskor.¹⁶ A magyarok többsége által Leidenben látogatott (protestáns) teológiát kizárhatjuk, s a leideni egyetem magyarországi diákságának kutatója egyetlen magyarra sem akadt a természettudományos tárgyú órák látogatói között a kérdéses időszakban.¹⁷ Nincs dokumentálható nyoma körükben a történelmet, a jogikat és az etikát egyaránt magában

¹¹ Perschy, J. M.: Die Fürsten i. m. 51. és Morawitz, R.: Der europäische Anteil i. m. 43.

¹² Sem a *Kiss József Mihály*: Magyarországi diákok a bécsi egyetemen 1715–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 2.) Bp. 2000., sem a *Kissné Bognár Krisztina*: Magyarországi diákok bécsi tanintézetekben 1526–1789. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 13.) Bp. 2004. című kiadványokban nem szerepel.

¹³ *Bozzay Réka – Ladányi Sándor*: Magyarországi diákok hollandiai egyetemeken 1595–1918. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.) Bp. 2007. 271. 3016. sz. és *Angelika Futschek*: Fürstin Maria-Anna Esterházy (1713–1782). Ihre Wurzeln in Lothringen, ihr Leben in Eisenstadt und Wien. (Mitteilungen aus der Sammlung Privatstiftung Esterhazy 7.) Eisenstadt 2016. 36.

¹⁴ Az erre vonatkozó legkorábbi adat 1664-ből származik, az ösztöndíjas helyre utaló pedig 1704-ből. *Bozzay Réka*: Leiden, a gondoskodó egyetem. Magyarországi diákoknak nyújtott juttatások és kiváltságok a leideni egyetemen a 17–18. században. Századok 140. (2006) 986–987.

¹⁵ Uo. 992.

¹⁶ *Bozzay Réka*: Die Peregrination ungarländischer Studenten an der Universität Leiden 1595–1796. (Felsőoktatási kiadványok. Új sorozat 8.) Bp. 2009. 250.

¹⁷ Uo. 171. 13. táblázat.

foglaló filozófia iránti érdeklődésnek sem.¹⁸ Tegyük hozzá azonban, hogy a szakok látogatottságát csupán a beiratkozási anyakönyvek alapján lehetett megállapítani; ettől függetlenül azoknál is elképzelhető, hogy részt vettek ilyen tárgyú órákon, akik neve mellett nem tüntették fel azt. Ugyanez vonatkozik a jogtudományi előadásokra is, amelyek aránylag népszerűek voltak a nemesi származású magyar hallgatók körében.¹⁹ Más irányú megközelítések ugyanakkor a herceg humán érdeklődését tanúsítják. Leideni tartózkodása idején két szekrénynyi könyvet vásárolt, amelyeknek a hazaküldése önmagában több száz forintba került.²⁰ Ezek tartalmáról ugyan nem tudunk közelebbit, de későbbi ilyen jellegű beszerzései főként történeti, irodalmi, filozófiai, életrajzok és útleírások iránti érdeklődésére utalnak. (A könyvek szeretete és gyűjtése évek múltán is jellemző rá: saját könyvtárát katalogizáltatta, s 1756-ban ő lesz majd néhai nagyapja, Pál nádor végrendelete azon pontjának végrehajtója, amellyel a nevezetes előd a kismartoni ferencesekre hagyta bibliotékáját.)²¹

Aligha kerülhető meg az a kérdés, hogy – a beiratkozásával nem bizonyítható bécsi tanulás után (ha volt ilyen egyáltalán) vagy helyette – miért ment Esterházy Pál Antal a távoli, ráadásul protestáns tanintézménybe? Az okokat keresve érdemes szemügyre venni a bécsi egyetem kínálta akkori lehetőségeket, amelyekre vonatkozóan a császárváros körülményeit jól ismerő kortárs, Johann Basilius Küchelbecker (1697–1757) bautzeni tartományi jogtanácsos igen lesújtó véleményt fogalmazott meg. Hogy e katolikus intézmény teológiaoktatásáról a protestáns szerzőnek rossz véleménye volt, annak még nem lenne érdemes különösebb jelentőséget tulajdonítanunk, de a bölcsészetre vonatkozó kritikája már több figyelmet érdemel. „Szent Arisztotelészt” ugyanúgy tévedhetetlennek tekintik itt, mint a pápát – írta gúnyosan –, amivel félreérthetetlenül a nagy ógörög gondolkodónak a másutt már rég meghaladott jezsuita filozófiai kánonban elfoglalt, Bécsben azonban továbbra is megingathatatlan első helyére utalt. De a jogtudományt illetően sem ítélte kedvezőbbnek a helyzetet. Mert ennek tanárai, minden új véleményről elzárkózva, a régi együgyű sémák verklizését várták el a növendékektől, akiknek nem volt módjuk szert tenni semminemű gyakorlatra. Az orvosi fakultáson sem tűnt sokkal jobbnak a helyzet, amennyiben a természetan oktatása olyan tanmesékben és abszurd elvekben merült ki, amely szégyenére vált minden értelmes embernek. S ugyanígy elmarasztalta Küchelbecker a közjog

¹⁸ Uo. 172–174.

¹⁹ Uo. 182.

²⁰ *Gabriel, T.*: Egy mozgalmas múlt i. m. 80.

²¹ Uo. Pál nádor könyvtárának jegyzékét lásd *Lesestoffe in Westungarn II: Kőszeg (Güns), Rust (Ruszt), Eisenstadt (Kismarton), Forchtenstein (Fraknó) 1535–1740.* Szerk. Monok István – Ötvös Péter – Harald Prickler. (Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 18/2.) Szeged 1996. 157–181.

és a hozzá kapcsolódó történeti tárgyak tanítását is, amely ismereteket a katolikus egyháznak a bécsi egyetemen érvényesülő felügyelői szerepe miatt nem lehetett hitelesen közvetíteni.²² Ezzel szemben, mint állította, a bécsi egyetem tudományossága a latinságban, valamint a régi, skolasztikus filozófiában és terminológiája szajkózásában merül ki, miközben például a szépirodalomról (*belles lettres*) keveset vagy semmit sem tudnak.²³ E körülmények oda vezetnek, hogy sok külföldi gavallérkörútra induló osztrák nemes, maga tervezve meg a tanulmányait, egy időre Leidenbe (!) megy, ami nem meglepő: hisz ugyan miként lehetne eljutni az igazság felismeréséig az észlelés és a következtetés szabadsága nélkül? Csupán a latintól és a metafizikától senki nem válik tudóssá.²⁴

Bizonyosan tévednénk, ha Küchelbecker bécsi egyetemet elmarasztaló véleménye mögött csak felekezeti elfogultságot sejténénk. Egyrészt azért, mert volt összehasonlítási alapja, hiszen maga is járt a jénai, majd a lipcsei egyetemre teológiát és főként jogot tanulni, s beutazta Német- és Franciaországot, továbbá Angliát és Hollandiát, ahol az utrechti egyetemen doktorrá avatták.²⁵ Ám alighanem ennél is meggyőzőbb az, hogy ekkoriban némelyek már magában a császárvárosban is kezdték belátni az ottani egyetem korszerűsítésének szükségességét. A modernizálódó állam megfelelő szintű szolgáltatáshoz mindinkább elvárt szakismeretek miatt a Habsburg Monarchia egyetemei iránt egyre hangsúlyosabb társadalmi igényként fogalmazódott meg, hogy „használható”, azaz a gyakorlatban alkalmazható tudást nyújtsanak. Erre buzdított a korszerű külföldi, többnyire protestáns felsőfokú tanintézmények példája is. A változást az iskolázott polgárok konkurencijától tartó rendek szorgalmazták, mert azt tapasztalták, hogy nem nemesi származásúak is csinálhattak udvari karriert, katolizálásuk esetén még akár protestánsok is.²⁶ A helyzet megoldására 1726-tól kezdve a bécsi egyetem orvosi és jogi fakultásán kezdeményeztek is bizonyos reformokat, de ezek a teológusok ellenállása miatt csak igen szerény változást hoztak, úgyhogy a lényeg egyelőre még érintetlen maradt. Ekkor ugyanis a Monarchia egyetemei döntően a jezsuita rend irányítása alatt álltak, amelynek változatlanul a latinul történő diktálásra, memorizálásra és disputációra épülő oktatási módszere s az akkori értelemben vett, a természeti jelenségeket is felölelő fizikát, dialektikát, logikát,

²² *Johann Basilius Küchelbecker*: Allerneueste Nachricht vom Römisch-Kaysrl. Hofe [...]. 2. kiadás. Hannover 1732. 689–692. (A munka első kiadása 1730-ban jelent meg.)

²³ Uo. 691.

²⁴ Uo. 690.

²⁵ Életére lásd *Gertrude Fechner*: Johann Basilius Küchelbecker über Wien und die Österreicher. *Wiener Geschichtsblätter* 42. (1987) 1. sz. 45.

²⁶ *Grete Klingenstein*: Vorstufen der theresianischen Studienreformen in der Regierungszeit Karls VI. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung* 76. (1968) 3–4. sz. 367–368., 372–373.

argumentációt és metafizikát magában foglaló filozófia jelentette a kulcselemét. Hasonlóan kedvezőtlen volt a helyzet a Habsburg Monarchia más *universitasai*-ban is.²⁷ Ráadásul ezek az egyetemek, az általuk folytatott szimpla ismeretközvetítéssel nemcsak korszerű tudást nem nyújtottak, hanem – mivel tanáraik kutatómunkát és kísérleteket nem végeztek – alig serkentették a gondolkodást, így alkalmatlanok voltak bármiféle szellemi központ szerepének betöltésére. Ez jellemezte a bécsi, Európa egyik legfontosabb politikai központjában lévő egyetemet is. Pedig ott az uralkodói udvar közegében felbukkanó, külföldi kollégáikkal felekezeti hovatartozásra való tekintet nélkül intenzív kapcsolatot tartó, részben idegen származású szellemi elit, a nemzetközi *res publica litteraria* tagjai és a tevékenységüket élénk érdeklődéssel kísérő, ismeretségüket kereső arisztokraták szemében mindinkább a származástól független tudományos teljesítmény számított mérvadónak. Nyilván ezért is vették tervbe a császárvárosban az 1720-as évek elején egy tudományos és művészeti akadémia felállítását,²⁸ amely mégsem valósult meg akkor, többek között bizonyára azért, mert egyelőre nem volt hozzá elegendő szellemi kapacitás.²⁹

Utazások, Lunéville

A fent leírtak elegendő magyarázatot adhatnak arra, hogy Esterházy Pál Antal herceg, egy már nemzedékek óta az udvari körökkel kapcsolatot tartó főnemesi család idősebbik fia, miért is ment a leideni egyetemre. Hároméves külföldi utazása és tartózkodása során nem kizárt, hogy akár Londonba is eljuthatott, mert egy kortárs ottani újság beszámolója szerint 1733 augusztusában a Suffolk Streeten működő szabadkőműves „Francia Páholy”³⁰ tagja lett.³¹ Felvétele beleillik az akkoriban

²⁷ Uo. 343.

²⁸ *Günther Hamann*: G. W. Leibnizens Plan einer Wiener Akademie der Wissenschaften. In: *Uö*: Die Welt begreifen und erfahren. Aufsätze zur Wissenschafts- und Entdeckungsgeschichte. (Perspektiven der Wissenschaftsgeschichte 1.) Wien–Köln–Weimar 1993. 162–182.

²⁹ *Klingenstein, G.*: Vorstufen i. m. 358.

³⁰ A londoni Nagy Páholy égisze alatt több, elsősorban franciákat tömörítő szabadkőműves páholy is működött. Esetünkben feltehetőleg az 1732-ben alapított „Union French Lodge”-ról lehet szó. Vö. *Eugen Lennhoff*–*Oskar Posner*: Internationales Freimaurer-Lexikon. Wien 1932. 516.

³¹ *British Freemasonry, 1717–1813*. V. Representation. Ed. Róbert Péter. New York–London 2016. 20. Az információt és annak leelőhelyét Péter Róbert szíves tájékoztatásának köszönhetem. Előfordulhatott persze – ugyanúgy, ahogy pl. eleinte Lotaringiai Ferencet is, amikor még (Angliába való megérkezése és ottani mesterré avatása előtt) csak inassá fogadták –, hogy egy Hollandiában tartózkodó angol szabadkőműves küldöttség közvetítéssel vették fel. *Renate Zedinger*: Franz Stephan von Lothringen (1708–1765). Monarch, Manager, Mäzen. (Schriftenreihe der Österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des 18. Jahrhunderts, Bd. 13.) Wien–Köln–Weimar 2008. 56.; *Helmut Reinalter*: Aufklärung, Humanität und Toleranz. Die Geschichte der österreichischen Freimaurerei im 18. Jahrhundert. (Quellen und Forschungen zur europäischen Freimaurerei 18.) Innsbruck–Wien–Bozen 2017. 102.

bontakozó angol szabadkőművesség azon törekvésebe, amelynek céljai közé tartozott a nyitás egyrészt az arisztokrácia, másrészt a kontinens felé. Az előbbivel a páholyok tekintélyét, az utóbbival protestáns uralkodócsaládjuk, a Hannoveri-dinasztia külföldi elfogadottságát akarták növelni, illetve a száműzött katolikus Stuartok trónigényének esélyét kívánták csökkenteni, valamint a katolikus egyház politikai befolyását is igyekeztek kivédeni. E szándékok látványos érvényesítési próbálkozása volt Lotaringiai Ferenc két évvel korábbi befogadása az egyik szintén angol páholyba.³²

Pál Antal nyugat-európai gavallérkörútjának következő fontos állomása Lunéville (Lotaringia) volt. Ottani iskoláztatására vonatkozóan ugyan nincs adatunk, de feltételezhetően látogatta az ottani uralkodóherceg (Nancy városának 1702-ben, a francia seregek által történt birtokba vétele miatt) kényszerűségből, mégis pompásan kiépített rezidenciáján³³ működő lovagi/nemesi akadémiát.³⁴ Az akadémia növendékeivel foglalkozó egyik tanulmány szerzője a tanulók 1731. évi névsorában rábukkant ugyanis „egy magyar gróf”-ra is.³⁵ S egyébként is valószínűtlen, hogy az akkori lotaringiai rezidenciavárosban való huzamosabb tartózkodása alkalmával éppen a Lipót herceg által 1699-ben Nancyban alapított,

³² *Giuseppe Giarizzo*: Massoneria e illuminismo nell'Europa del Settecento. (Storia e scienze sociali) Venezia 1994., 52., 54–55.

³³ *Franz Pesendorfer*: Lothringen und seine Herzöge. Im Zeichen der drei Adler. Graz–Wien–Köln 1994. 164. és *H[enri] Baumont*: Études sur le règne de Léopold duc de Lorraine et de Bar (1697–1729). Paris–Nancy 1894. passim. Továbbá – főként a kastélyhoz kapcsolódó megrendelésekre – lásd *Thierry Franz*: Elisabeth-Charlotte d'Orléans (1676–1744), duchesse de Lorraine, et la culture de cour au château de Lunéville. In: Innsbruck 1765. Prunkvolle Hochzeit, fröhliche Feste, tragischer Ausklang / Noces fastueuses, fêtes joyeuses, fin tragique / Magnificent wedding, joyous feasts, dramatic end. (Das Achtzehnte Jahrhundert und Österreich: Jahrbuch der österreichischen Gesellschaft zur Erforschung des achtzehnten Jahrhunderts 29.) Wien 2014. 109–124.

³⁴ A katolikusok és hugenották között Franciaországban kirobbant konfliktus, a harmincéves háború idején német földön érvényesülő erőszak és ökológiai Európa-szerte indokoltá tette a nemesség műveltségi szintjének emelését és az erkölcsi értékek jelentőségének hangsúlyozását. Ez a törekvés nagy lendületet adott a 16. században gyökerező intézménytípus, a lovagi/nemesi akadémia (*collegium illustre*) széleskörű elterjedésének. Ez ugyanis könnyen válhatott népszerűvé az egyetemek iskolás fegyelmének és vizsgarendjének magát alárendelni nem akaró réteg körében. *Norbert Conrads*: Ritterakademien der frühen Neuzeit. Bildung als Standesprivileg im 16. und 17. Jahrhundert. (Schriftenreihe der Historischen Kommission bei der Bayerischen Akademie der Wissenschaften, Schrift 21) Göttingen 1982. 203. A kiváltságosok mellett igyekeztek védekezni a riváisaik, mindenképp a tanult polgárok konkurenciájával szemben, s a születési előjogaik biztosította előnyt kívánták fenntartani a maguknak oktatási téren a kizárólag számukra létesített nemesi akadémiákon folytatott tanulmányokkal. Uo. 17.

³⁵ A rang megjelölése – ha valóban Pál Antalra vonatkozik – lehet pusztá elírás, de valószínűbb, hogy e bejegyzés inkább családja fraknói ágából származó rokonai, az 1732-ben (?) fél évet szintén Lunévilleben töltött Miklós (1711–1764) és Ferenc (1715–1785) grófok egyikére vonatkozik. (Lásd Olga Khasanova e számban szereplő tanulmányát a 1124. oldalon. Az írást, betördelt formában, a szerző szívessége nek köszönhetően olvashattam.); *Maurice Dumontier*: Académistes et cadets en Lorraine. Le Pays Lorrain. Journal de la Société d'Archéologie lorraine et du Musée historique lorrain 44. (1963) 128. A Pál Antal számára 1734. nov. 20-án Bécsben kiadott útlevelet immár a herceg – ezúttal nyilván az eljegyzés és az esküvő alkalmából – Lotaringjába való „visszatérése” céljából állították ki. MNL OL P 131 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy Pál Antal, mf. 52.138, III/b, fol. 1r (N 0155).

s némi hányattatás után 1725 óta a lunéville-i Hôtel des Pages-ban – az ottani Lunati-Visconti palota szomszédságában³⁶ – működő, 1730 óta a német-dán származású, katolizált³⁷ Ulrich von Schack báró (az alapító volt államtanácsosa és rendkívüli londoni követe³⁸) vezette s 1735-ben már nyolc professzorral büszkélkedő, az Esterházyéhoz hasonló státusúak körében népszerű akadémiát³⁹ ne látogatta volna a herceg. (Az intézményt a város közelében lévő Cirey kastélyában éveket töltő Voltaire is elismerő sorokkal méltatta *XIV. Lajos százada* című, 1751-ben megjelent könyvében.)⁴⁰ Hiszen itt már a korszerű newtoni fizikát tanították, a mechanika, a folyadékok, a légneműk és a fénytán szerinti bontásban. Amint Philippe de Vayringe (1684–1746) professzor 1732-ben megjelent *Mechanikai és kísérleti filozófia* című tankönyve⁴¹ alapján sejthető, kurzusát az általános vonzás-törvénnyel kezdte, s a mozgás Newton által megfogalmazott három törvényével (tehetetlenség, dinamika, hatás-ellenhatás) folytatta, majd pedig a fénytel és a színtannal fejezte be. Néhány, a karteziánus felfogásra vonatkozó kritikus megjegyzése is megerősíteni látszik a korszerűbb elmélet melletti állásfoglalását.⁴²

Egyébként azok közül is szép számban iratkoztak be a lunéville-i akadémiára, akiket az ottani neves tanárok egyikének a tudománya sem érdekelt különösebben. Mert az általuk tanított tantárgyakon kívül a tantervi kínálatban szerepelt még az erődítéstan, s 1731-ben földrajzot, időszámítási ismereteket, matematikát, természet-, polgár- és közjogot is előadtak ott, az idegen nyelvek közül olaszt és németet lehetett tanulni; a külföldiek pedig, igény szerint, még francia nyelvmesterrel is gyakorolhattak.⁴³ Az utóbbi diszciplínák közül mindenekelőtt a közjog vonzhatta a fiatalokat, mert azt kevés hasonló típusú intézményben tanították.⁴⁴ Mindezek mellett természetesen a lovagi akadémiákon mindenütt szokásos, az udvari szolgálatra készülő nemesek számára olyan nélkülözhetetlen készségeket

³⁶ Dumontier, M.: Académistes i. m. 145. 5. jegyz.

³⁷ Conrads, N.: Ritterakademien i. m. 232.

³⁸ Dumontier, M.: Académistes i. m. 128.

³⁹ Jean Boutier: De l'académie royale de Lunéville à l' "Accademia dei nobili" de Florence. Milieux intellectuels et transferts culturels au début de la Régence. In: Il Granducato di Toscana e i Lorena nel secolo XVIII: Incontro internazionale di studio. Firenze, 22–24 settembre 1994. Red. Alessandra Contini – Grazia Parri. Firenze 1999. (<https://bit.ly/2lCHgeR>) 6.

⁴⁰ [François-Marie Arouet] Voltaire: Siècle de Louis XIV. Paris 1849. 167.

⁴¹ Cours de philosophie mécanique et expérimentale [...]. Lunéville 1732. 11. Lásd Boutier, J.: De l'académie i. m. 20. 107. jegyz.

⁴² Hubert Collin: Philippe Vayringe (1684–1746). In: Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) und sein Wirken in Wirtschaft, Wissenschaft und Kunst der Habsburgermonarchie. Ausstellung Schallaburg 29. April – 29. Oktober 2000. Hrsg. Renate Zedinger. (Katalog des Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge 429.) St. Pölten 2000. 181.

⁴³ E. „maître d'éloquence et des belles-lettres”-nek nevezett tanárok, igény esetén nyilván a választékos kifejezőmódot tanították a nem francia anyanyelvű növendékeknek. Boutier, J.: De l'académie i. m. 8.

⁴⁴ Uo.

is oktattak, mint a vívás, a tánc és a lovaglás.⁴⁵ Az utóbbi megfelelő színvonalú elsajátíttatása érdekében a hercegi ménesből is kölcsönöztek kitűnő lovakat, s a lovaglómester – az akadémia többi tanárával ellentétben – nem az intézmény bevételeiből, hanem a fejedelmi kincstárból kapta a fizetését. Nyaranta különösen nagy súlyt helyeztek a lovaglásra: szombatokként körügetést és különböző műlovaglási formációkat gyakoroltak, csütörtökönként pedig azzal összefüggő elméleti (hippológiai és állategészségügyi) képzésben részesültek a növendékek.⁴⁶

Lipót herceg már az 'Académie de Lorraine' (egész pontosan 'Académie de Son Altesse Royal de Lorrain', hiszen a fejedelmet I. Lipót császár feljogosította a „királyi fenség” cím viselésére) alapításával foglalkozó emlékiratában megfogalmazta azt a nézetét, mely szerint ez az intézmény lenne a legbiztosabb eszköze annak, hogy külföldi nemeseket az udvarába vonzzon. Tehát a hazaiakon kívül idegen országbeliek odacsalogatását is célul tűzték ki, amit nyilvánvalóan Lotaringia bizonytalan, Franciaország és a Német-római Birodalom ütközőzónájában elfoglalt helye miatt láttak indokoltnak, s ennek megfelelően mindenekeelőtt német nyelvterületről érkezőkre számítottak. Mindemellett arra törekedtek, hogy a fejedelem politikai semlegességére építve, az akadémia az ifjú európai nemesek találkozóhelyévé váljon.⁴⁷ A lovagi akadémiák, már pusztán a létezésükkel, mindenütt a helyi uralkodó presztízsét is növelték, miközben igyekeztek odavonzani a külországi gavallérkörúton tartózkodó nemesifjakat, akik ezzel koronázhatták meg addigi neveltetésüket, és tehetek szert olyan társadalmi kapcsolatokra, amelyek nemzetközileg is kamatozhattak számukra.⁴⁸

Becslések szerint 1731-ben szállással és ellátással együtt összesen évi 1714 lotaringiai livre-be (font) kerülhetett az ottani tartózkodás.⁴⁹ A tetemes költségeket tekintve aligha lehet véletlen, hogy az 1714 és 1729 közötti évekre feldolgozott, ez idő alatt összesen 318 nevet tartalmazó tanulónévsor harmada grófokból áll, akik mellett 7 herceg, 16 márki, 12 mylord és 91 báró szerepel. A növendékeknek több mint a fele német nyelvterületről érkezett, s ezek megközelítőleg 30%-a a Habsburg Monarchiából. Jelentős hányadban voltak a diákok között britek is (12%), ami egyszersmind arra utal, hogy nem számított kizáró oknak valamely protestáns felekezethez tartozás,⁵⁰ bár akad olyan kutató, aki szerint ők csak a pénteki és a szombati órákon vehettek részt.⁵¹

⁴⁵ Uo. 5.

⁴⁶ *Conrads, N.*: Ritterakademien i. m. 231.

⁴⁷ Uo. 227. és 230.

⁴⁸ *Boutier, J.*: De l'académie i. m. 7.

⁴⁹ *Conrads, N.*: Ritterakademien i. m. 233.

⁵⁰ Uo. 235., 236.

⁵¹ *Dumontier, M.*: Académistes i. m. 128.

A társaság rangjához méltó színvonalú, bőséges ellátásáról is gondoskodtak.⁵²A lunéville-i akadémiát nem jellemezte a más hasonló intézményekben uralkodó túlságos szigor. (Erre a körülményre Voltaire is elismerően utalt említett írásában.) Ez ismét olyan jellegzetesség volt, amely vonzhatta a főnemesi ifjakat. Az internátusból akár éjjel utánig is szabad volt kimaradni, s külön engedéllyel azon kívül is tölthették az éjszakát.⁵³ Ezek alapján nem meglepő, hogy sokan hódoltak a kártyajátéknak és időnként tetemes összegeket veszítettek.⁵⁴

A lunéville-i nemesi akadémia kínálta tanulmányi lehetőségek és az általa nyújtott körülmények erősíthetik azt a feltételezésünket, hogy Esterházy Pál Antal herceg is látogathatta az intézményt. Mert bár a leideni egyetemen bizonyára jó és korszerű képzésben részesült, ám annak tantárgyai között nem szerepelt olyan készségek oktatása, amelyekre későbbi, magasra ívelő katonai és udvari pályafutása során szüksége volt, mint például a katonai építészet és az ahhoz kapcsolódó matematika, geometria, földrajz, a műlovglás, a tánc és az udvari etikett stb. Márpedig ezeket is el kellett sajátítania valahol. S lunéville-i tartózkodásait – ahonnan Párizsba is ellátogatott – 1732-ből, 1733-ból és 1734-ből évente több, onnan keltezett, komoly anyagi segítséget kérő levele is bizonyítja. (Egy 1732. április 22-ei leveléből például az derül ki, hogy 1235 forintot⁵⁵ játszott el.) Eladósodásai miatt kénytelen volt helyben kölcsönt kérni; egy ízben 6227 forintot kapott ottani ismerősétől, Clairon Haussonville gróftól, a lotaringiai Hautoy ezred lovaskapitányától.⁵⁶ Ilyen hatalmas összegű,⁵⁷ nem bankártól származó anyagi támogatásban aligha lehetett volna része megfelelő bizalom híján (házasságkötése alkalmából az anyja 6000 forinttal ajándékozta majd meg).⁵⁸ Ennek hátterében alighanem a helyi katonai arisztokráciával is kialakított szorosabb kapcsolat állhatott.

⁵² Uo. 128.

⁵³ *Conrads, N.*: Ritterakademien i. m. 231.

⁵⁴ *Dumontier, M.*: Académistes i. m. 128.

⁵⁵ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 36. 96. jegyz. Nem derül ki, hogy milyen forintról van szó. Feltehetőleg arról az osztrák területeken elterjedtről, amely 60 krajcárnak, illetve 240 dénárnak felelt meg. Lásd *P. G. M. Dickson*: Finance and Government under Maria Theresia 1740–1780. II. Finance and Credit. Oxford 1987. 369. Emellett forgalomban volt még a rajnai (= 120 dénár), az aranyforint (= 480 dénár) és a magyar forint (= 100 dénár).

⁵⁶ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 36–37. 96., 97., 98. és 100. jegyz.

⁵⁷ Az összeg jelentőségére talán vet némi fényt, hogy az egyik kismartoni kastélygondnok évi fizetése 130 forint volt, az 1740-ben Lotaringiába, a császár halálának hírért küldöncként a fejedelmi udvarba vivő hercegi kamarás 420 forintot kapott útiköltsége és minden egyéb ottani kiadása fedezésére. Uo. 47. és 72.

⁵⁸ Uo. 42.

A feleség és családja

Pál Antal herceg tanulmányai és utazásai befejeztével 1734-ben megnősült, Anne-Marie Lunati-Visconti márkinőt⁵⁹ vette el, s a friggyel még inkább kiterjesztette családja rokoni kapcsolatainak határait, amelyek addig a magyar és az osztrák arisztokrácia körén belül maradtak.⁶⁰

A pár megismerkedése feltehetőleg a hercegnek a tanulmányai miatt huzamosabb ideig Lunéville-ben való tartózkodásával függ össze. A kínálkozó lehetőséget megragadva tehát Esterházy Pál Antal herceg jól és talán céltudatosan is nősült. Felesége az igen régi és előkelő, a több magas egyházi méltóságot is adó, a Borromeókkal is rokonságban álló⁶¹ milánói eredetű arisztokrata családból származott, amelynek tagjai a lotaringiai fejedelmi rezidencián jelentős befolyásra tettek szert. Az apa, a hazájából fiatalon eltávozott Ferdinand de Lunati-Visconti (1678–1732), a katonai pályát választotta, és részt vett a Magyarországon zajló, török elleni visszafoglaló háborúban. Talán éppen itt találkozott először az Innsbruckban és Bécsben nevelkedő Lipót lotaringiai herceggel, aki 1698-ban majd fejedelemként vonulhat be abba az általa korábban nem látott országba, ahonnan a családja származott. Ferdinand de Lunati-Visconti márkit, az addigra szorossá vált barátsága alapján, még ugyanabban az évben kinevezte kamarásává,⁶² majd közvetlenül ezután kétezer fős hadserege hadapródjainak (kadétjeinek) kapitányává.⁶³ A márki 1704-ben házasodott meg, egy szintén jelentős lotaringiai arisztokrata család lányát véve el, akinek anyja a hercegné udvarhölgye volt. (Esküvőjét a fejedelem és felesége is megtisztelte jelenlétével.) Az ifjú férjet 1707-ben a herceg kinevezte száz főből álló svájci testőrgárdája parancsnokává is. Ennek ellenére nemcsak katonai feladatokat látott el, hanem – a fejedelem bizalmasaként – diplomáciaiakat is. Így jutott el ismét – hercegének öccse, Lotaringiai Károly József olmützi és osnabrücker püspök, valamint trieri érsek

⁵⁹ A márkinő a versailles-i udvar egykori „Mademoiselle”-je, Élisabeth-Charlotte d’Orléans (1676–1744), XIV. Lajos király unokahúga, Orléans-i II. Fülöp, Franciaország régense (1674–1723) húgának, az 1679-ben született és 1697–1729 között Lotaringia és Bar felett uralkodó Lipót lotaringiai herceg feleségének, Lotaringiai Ferenc István, Mária Terézia királynő leendő férje anyjának egyik udvarhölgyét vette el.

⁶⁰ *Wiesflecker, P.*: Die Esterházy i. m. 50.

⁶¹ Uo. 19. Egyik rokona, Giulio Visconti-Borromeo gróf, Beaumont hercege 1725–1731 között VI. Károly császár nővérének, Mária Erzsébet osztrák-németalföldi helytartónak lesz a főudvarmestere, azt követően pedig nápolyi alkirályvá nevezik ki. *Instruktionen und Patente Karls (III.) VI. und Maria Theresias für die Statthalter, Interimsstatthalter, bevollmächtigten Minister und Obersthofmeister der Österreichischen Niederlande (1703–1744)*. Hrsg. Elisabeth Kovács. (Veröffentlichungen der Kommission für die Geschichte Österreichs Bd. 20.) Wien 1993. 194. 201. jegyz.

⁶² *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 7.

⁶³ Uo. 10.

kíséretében – 1707-ben Bécsbe. A házassága azonban nem volt felhőtlen, mert igen csinos felesége féltékenységre adott okot, és akire némely híresztelés szerint a fejedelem is szemet vetett rá. Ha azonban ő nem is biztosan, a minduntalan a lotaringiai udvarban tartózkodó egyháznagy öccse kétségtelenül. Ebből aztán kerekedett egy valamennyi fél számára kellemetlen kisebb botrány.⁶⁴ Az olasz származású márki házasságából mégis született négy utód, akik közül azonban csak az 1713-ban Lunéville-ben, a családi palotában világra jött Marie-Anne Louise érte meg a felnőttkort, aki később – anyjához hasonlóan – szintén a lotaringiai hercegné udvarhölgye lett.⁶⁵ A fejedelem messzemenően a versailles-i ízlés és életforma által befolyásolt környezetében,⁶⁶ az ő gyermekei társaságában nőtt fel, miközben anyja időnként elutazott Párizsba, ahol 1723-ban, 37 éves korában himlőben halt meg. Férjének viszont már néhány héttel később útra kellett kelnie, hogy Lipót fejedelem Mária Terézia főhercegnő kérésére szánt tizenöt éves fiát, Ferencet, a cseh királlyá koronázás miatt éppen Prágában tartózkodó császári udvarban történő bemutatkozására elkísérje.⁶⁷

És bár Lipót herceg 1729-ben bekövetkezett halálával Ferenc lett Lotaringia uralkodója, az újdonsült fejedelem kevéssel ezután egyéves nyugat-európai körutazásra indult, amelynek befejeztével nem haza, hanem immár csaknem végleg, ismét Bécsbe ment.⁶⁸ Így nem találkozhatott a magyar főúr a Habsburg főhercegnő későbbi férjével Lotaringiában. Megismerkedett viszont és jó kapcsolatot ápolt annak öccsével, Károly Sándor herceggel,⁶⁹ akinek szerepe lehetett a házasságkötés létrejöttében Esterházy Pál Antal és az immár özvegy fejedelemné huszonegy éves udvarhölgye, Marie-Anne de Lunati-Visconti márkinő között. Az eljegyzést 1734 novemberében tartották Dominique Brexon, a lunéville-i Saint-Rémy apátság perjele jelenlétében, s december 22-én az otáni fejedelmi kastély kápolnájában került sor a menyegzőre, ahol az esketést ugyanez az egyházi méltóság végezte, Charles Verlet kanonok közreműködésével. Az eseményt megörökítő, Claude Jacquart által nem sokkal a szertartást követően készített festményen ábrázolt személyek között – sok más előkelőséggel együtt⁷⁰ – a néhai lotaringiai fejedelem özvegye fiatalabbik fiával,

⁶⁴ Uo. 20–22.

⁶⁵ Uo. 30.

⁶⁶ „[Lotaringiai Lipót herceg] udvarát a francia mintájára alakították ki. Ha Versailles-ból Lunéville-be megy az ember, szinte nem is gondolná, hogy helyet változtatott.” *Voltaire: Siècle* i. m. 167.

⁶⁷ *Fuschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 33.

⁶⁸ *Zedinger, R.*: Franz Stephan i. m. 54–61.

⁶⁹ Életrajzát lásd *Jacques Charles-Gaffiot*: Charles Alexandre de Lorraine, un prince en sa maison. Puteaux 2012.

⁷⁰ A főként a feleség ismerősei és rokonai mellett az eseményen részt vett Johann Philipp Künigl gróf is, azon kiválasztottak egyike, akik 1723-ban elkísérhették Lotaringiai Ferencet VI. Károly császár és családja előtti bemutatkozó látogatására Prágába, ahol cseh királlyá koronázása alkalmából

Károly Sándor herceggel és két lányával szintén feltűnik az ifjú párt ünneplők között.⁷¹ Néhány héttel utóbb pedig megérkeztek Lotaringiai Ferenc Bécsből küldött jókívánságai is.⁷²

Pál Antal az eljegyzés és az esküvő alkalmából igen bőkezűnek bizonyult a menyasszonyának vásárolt ajándékokat illetően. Összesen 20 000 forint értékben rendelt számára gyémánttal és rubinttal díszített karkötőket, hajdíszt és fülbevalókat Jean-Jacques Pallard bécsi aranyművestől. Jegyajándékként 9333 forint, illetve 13 000 német forint értékének megfelelő összegű, 1000 Lajos-aranyat adott, amelyet azonban újdonsült felesége napokon belül visszakölcsonzött neki, kiadásai fedezésére.⁷³ A pompás esküvő is igen sokba kerülhetett a hercegnek, mert jó két héttel később 15 000 forintról (kb. 50 000 lotaringiai livre) állítottak ki kötelezvényt számára, melyet nem sokkal utóbb továbbiak is követtek.⁷⁴ Anyagi helyzetét azonban javíthatta, hogy immár nagykorúvá nyilvánítva, szabadon rendelkezhetett öröksége jövedelmeivel, továbbá felesége 50 000 forint összegű hozományával. Házassági szerződésük értelmében ne-jét négy részletben kifizetett, évi 4000 forint illette meg, korai megözvegyülése esetén pedig évi 6000 „gulden” (forint),⁷⁵ továbbá a bécsi wallnerstrassei Esterházy-palota második emeletén való lakhatás joga.⁷⁶ A hercegné azonban nem szorult rá a számára fenntartott összegre: 1745-ben, házasságuk tizenegyedik évében, Pál Antal elismervényt állított ki feleségének arról, hogy 44 000 forinttal tartozik neki – hozzátéve, hogy ezt a pénzt bármikor, amikor igényli, kész kifizetni számára –, amiért eddig még soha nem vette fel az évjáradékát.⁷⁷ Férjével a későbbiekben is újra meg újra meglátogatott lotaringiai birtokainak jövedelme bizonyára fedezte a kiadásait. Lotaringiai kirándulásait különböző luxuscikkek és – olykor Párizsból hozatott – divatos ruhaneműk vásárlására is felhasználták, bár sok mindent rendeltek meg Bécsben is.⁷⁸

---

tartózkodott az uralkodó. 1761-ben megtiszteltetésből nevezik majd ki az akkor már 65 éves gróft Lipót, a későbbi toszkánai nagyherceg, majd német-római császár nevelőjének, amely tisztsége azonban csak formális volt. Lásd *Adam Wandruszka*: Leopold II. Erzherzog von Österreich, Grossherzog von Toskana, König von Ungarn und Böhmen, Römischer Kaiser, Bd. I. Wien–München 1965. 45.

⁷¹ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 37–42.

⁷² Uo. 42.

⁷³ MNL OL P 131 mf. 52.138, III/f, fol. 37r (N 1812): Pál Antal herceg 1745. ápr. 1-jén Bécsben kelt végrendelete.

⁷⁴ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 38.

⁷⁵ MNL OL P 131 mf. 52.138, III/f, fol. 38r (N 1813)

⁷⁶ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 42.

⁷⁷ MNL OL P 131 mf. 52.138, III/f, fol. 33r (N 1814)

⁷⁸ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 46–47.

A lakókörnyezet átalakítása és a társasági élet

Az ifjú pár, hosszabb közös európai utazást, majd rövid bécsi tartózkodást követően, 1735. október végén költözött az Esterházy-birtokokra,⁷⁹ melyek központjában, Kismartonban három napig tartó, változatos ünnepléssel kedveskedtek nekik. Gregor Joseph Werner (1693–1766), az ottani zenekar karmestere saját, erre az alkalomra komponált zeneművével örvendeztette meg őket.⁸⁰

Esterházyék hamarosan nekiláttak rezidenciáik korszerűsítésének. Ezt egyrészt az a szándék ösztönözte, hogy bizonyos épületrészeket, illetve a kertet az aktuális divathoz igazítsák, másrészt az az igény, hogy lakóépületeiket alkalmassá tegyék akár a legmagasabb rangú vendégek fogadására is. Ezért került sor a Ferenc császárral Lotaringiából érkezett Gervais, eredeti nevén Louis-Ferdinand de Nesle (1702–1756) megbízására, akinek már az apja is hazája fejedelmi családjának volt a kertésze. Gervais Firenze után Bécsben is dolgozott, többek közt a schönbrunni kastély parkjának szökőkút-rendszerén. 1749-ben pedig, Esterházy Pál Antal herceg megbízásából a kismartoni kastély elegáns francia-kertjének tervét készítette el.⁸¹ A kismartoni kastély belsejéhez kapcsolódó megbízások valószínűleg a hercegnekhez kötődtek: 19 helyiség kapott akkor divatos, kínai mintájú faldíszítést, s ezekbe ázsiai porcelántárgyakat és kisebb lakozott szekrényeket állítottak. A kismartoni átépítésekben éppúgy, mint a bécsi wallnerstrassei palotáiban, a hercegasszonynak lehetett kulcsszerepe, aki a katonai kötelezettségei miatt gyakran távol lévő férje helyett, illetve nevében intézkedett.⁸² A bécsi palotán 1738-ban kezdett, majd 1745-ben újra indított átalakításokat egykori építőjének, Francesco Martinellinek a fia, Anton Erhard (1684–1747) tervei szerint végezték, de a homlokzat kiképzése és a díszlépcsőnek az egyik mellékszárnyba történő áthelyezése az uralkodópár által is sokat foglalkoztatott, Lotaringiai Ferencsel Bécsbe érkezett Jean-Nicolas Jadot⁸³ javaslata alapján történt.⁸⁴ Az ifjabb Martinellit 1745–1746

⁷⁹ MNL OL P 113 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy család hercegi ága, Vegyes iratok, 198. csomó, fasc. 3, fol. 58r–v. A Német-római Birodalom területén át Bécsig történő utazásuk céljára 1735. szept. 7-én Bécsben kiállított német nyelvű útlevelet lásd MNL OL mf. 52.138, III/b, fol. 3r (N 0159).

⁸⁰ *Futschek, A.*: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 46–49.

⁸¹ *Renate Zedinger*: Louis-Ferdinand de Nesle genannt Gervais (1702–1756). In: Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) i. m. 207–208.

⁸² *Richard Perger*: Das Palais Esterházy in der Wallnerstraße in Wien. (Forschungen und Beiträge zur Wiener Stadtgeschichte 27) Wien 1994.; *Gerald Schlag*: Schloss Esterházy in Eisenstadt im 18. Jahrhundert. In: Die Familie Esterházy im 17. und 18. Jahrhundert. Tagungsband der 28. Schlaininger Gespräche 29. September – 2. Oktober 2008. Hrsg. Wolfgang Gürtler – Rudolf Kropff. (Wissenschaftliche Arbeiten aus dem Burgenland, Bd. 128.) Eisenstadt 2009. 275., 277.

⁸³ *Jörg Garms*: Der Architekt Jean-Nicolas Jadot (1710–1761). In: Lothringens Erbe. Franz Stephan von Lothringen (1708–1765) i. m. 211–215.

⁸⁴ *Monowitz, R.*: Der europäische Anteil i. m. 58.

folyamán Kismartonban a kerti híd és a főbejárat környékén foglalkoztatták, s a homlokzaton és a balusztrádon végzendő javítási munkákkal bízták meg.⁸⁵ A kastély első emelete, a *piano nobile* teljesen átalakult: az addigi reprezentációs tér több termét – a rokokó ízlésnek és a francia mintájú szalonélet intimebb társasági igényeinek megfelelően – elegáns tapétákkal és stukkókkal díszített lakószobákká alakították át. Az uralkodónő által a bécsi *Hofburg* korszerűsítési munkálataiba is bevont Johann Ferdinand Mödlhammert bízták meg Esterházyék többek közt a kismartoni kastélykápolna átalakításával, s megrendelésekkel látták el Martin van Meytens svéd származású, sokat foglalkoztatott osztrák udvari festőt is.⁸⁶

A köpcsényi udvarházat Pál Antal herceg már 1740 előtt vadászkastéllá alakította, hiszen ő lelkesen hódolt e szenvedélynek,⁸⁷ s ehhez igen előkelő partnereket is talált. Régi jó ismerőse, Károly Sándor lotaringiai herceg és bátyja, Ferenc, az uralkodónő férje, gyakran csatlakozott hozzá a közeli Bécsből. Mária Terézia királynő viszont kevésbé lelkesedett a vadászatokért, ő inkább csak a társaság kedvéért tartott velük. Az ezekhez kapcsolódó, Esterházyék rendezte lakomákat azonban – akár Köpcsényben, akár Kismartonban vagy éppen a bécsi palotájukban került is arra sor – már ő is élvezte. Nemesyszer Esterházyéknál is éjszakáztak az előkelő vendégek. Időnként csatlakozott hozzájuk a lotaringiai fivérek testvérnője, Anna Karolina, a remiremont-i kolostor kilenc évet Bécsben töltő apátnője is, aki, fivéréihez hasonlóan, már Lunéville-ben jó barátságba került a Lunati-Visconti lánnyal.

Az Esterházyéknál rendszeresen megforduló előkelőségek megvendégelése természetesen rangjukhoz illő teríték, asztali dekoráció és egyéb berendezési tárgyak beszerzését is szükségessé tette. A porcelánok, illetve fajanszok egy része külföldről, másik része viszont a Lotaringiai Ferenc által alapított holicai majolikamanufaktúrából származott. E készleteket drága asztali ezüsttárgyak tették teljessé. Beszerzésük az építkezési és minden más luxuskiadással együtt rengeteg pénzbe került. Hiába hajtott végre komoly szervezeti átalakítást a hitbizomány irányítását és működtetését illetően,⁸⁸ 1762-ben bekövetkezett halálakor Pál Antal herceg a passzív értékben számított 2 256 374 forintra rúgó, 862 397 forint összegű adósságot is hagyott a majorátust átvevő Miklós öccsére,⁸⁹ akinek az uralkodónő férjéhez fűződő szoros kapcsolat szintén kamatozott, mert abban a kitüntetésben részesült, hogy ő vihette meg a lotaringiai fejedelmi

⁸⁵ Schlag, G.: Schloss Esterházy i. m. 275.

⁸⁶ Uo. 280–281.

⁸⁷ Fürstliches Halali. Jagd am Hofe Esterházy. Hrsg. Stefan Körner. München–New York 2008.

⁸⁸ Felix Tobler: Die Hochfürstlich Esterházyische Zentralverwaltung vom Ende des 17. bis zur Mitte des 19. Jahrhunderts. In: Die Fürsten Esterházy. Magnaten, Diplomaten und Mäzene i. m. 104–107.

⁸⁹ Futschek, A.: Fürstin Maria-Anna Esterházy i. m. 79.

udvarba 1736-ban a Mária Terézia és Lotaringiai Ferenc házasságkötéséről tudósító hivatalos értesítést.⁹⁰

Esterházyék tehát nem egyszerűen csak bejáratosak voltak a császári udvarba, hanem szoros személyes kapcsolat fűzte őket az uralkodópárhoz és környezetük bécsi, valamint külföldi előkelőségeihez. Ennek kialakulásában és fenntartásában Marie-Anne hercegnének döntő szerepe volt, hiszen már egészen fiatalon, még lunéville-i udvarhölgyként összebarátkozott a lotaringiai fejedelmi gyermekekkel, és a kapcsolatokat Bécsben is ápolták. A Lotaringiai Ferenc toszkánai nagyhercegi palotájával csaknem szemben lévő wallnerstrassei Esterházy-rezidencia egyfajta lotaringiai társasági találkozóhelyként is szolgált, amelyet a Habsburg Monarchia központjában megforduló bel- és külföldi előkelőségeken kívül művészek és értelmiségiek is rendszeresen látogattak. A hercegné pedig férje távollétei idején is egyszerű háziasszonynak bizonyult. Sikerült megnyernie az uralkodónó szimpátiáját is, aki 1736. május 3-án felvette őt a csillagkeresztes hölgyek Eleonóra császárné (III. Ferdinánd özvegye) által 1668-ban alapított rendjébe. A rend az erényes, jótékony⁹¹ és több főnemesi felmenővel rendelkező asszonyok előkelő társasága volt,⁹² amelynek – legidősebb osztrák főhercegnőként – maga Mária Terézia volt a nagymesternője. Ez a Bécsbe kerüléséhez képest viszonylag korai megtiszteltetés persze akár még Marie-Anne-nak Lotaringiai Károlyhoz fűződő régi barátságával is összefügghetett, de az már aligha, hogy a hercegnét mint Mária Terézia legszűkebb társaságának tagját a férje nélkül is rendszeresen meghívták az uralkodónó kirándulásaira, utazásaira vagy éppen szánkázására, s az uralkodópár asztalánál is mindenkor szívesen látott vendég volt. E szűk körű, szinte családias együttlétek alkalomával ráadásul mellőzhető volt minden ceremoniális formáság.⁹³ Hogy a hercegné Mária Terézia szűkebb környezetének tagjává válhatott, azt már bizonyára szimpatikus, megnyerő egyéniségének köszönhetette, amellyel általános elismerést vívott ki. Karl von Zinzendorf gróf, a minden iránt érdeklődő, mindenről részletesen beszámoló, későbbi trieszti kormányzó, szorgalmasan vezetett francia nyelvű naplójának egyikében Esterházy hercegnéről is megemlékezett, erényes, jámbor, nagyvonalú és mindenkihez kedves, „a világ legjobb asszonyaként” jellemezve őt.⁹⁴

⁹⁰ Uo. 55.

⁹¹ Jótékonykodására, főként gyerekek vonatkozásában, későbből vannak bizonyítékok. Ezek összefügghetnek azzal, hogy Esterházyék házasságából nem született utód, ezért adoptálták Viktoria von Jabornegg bárókisasszonyt, egy elszegényedett karintiai családból származó, 1750 körül született lányt, akit később egy nemes kisasszonyok számára fenntartott zárdába adtak. Uo. 74.

⁹² Uo. 55.

⁹³ Uo. 56–57.

⁹⁴ *Karl von Zinzendorf*: Aus den Jugendtagebüchern 1747, 1752 bis 1763. Nach Vorarbeiten von Hans Wagner. Hrsg. Maria Breunlich – Marieluise Mader. (Veröffentlichungen der Kommission für Neuere Geschichte Österreichs, Bd. 84.) Wien–Köln–Weimar 1997. 198.

Pályakezdés

A lengyel örökösödési háború (1733–1738) idején a bátyja esküvőjére 1736-ban Bécsbe érkezett, majd császári hadvezérként harcoló Károly Sándor lotaringiai hercegnek (1712–1780) – a néhai Lipót uralkodófejedelem legifjabb fiának – irányítása alatt 1736-ban, a rajnai fronton vezetett hadjáratban, majd pedig 1737–1739 között az oszmánok ellen viselt fegyveres konfliktusban Pál Antal a parancsnok segédtisztjeként önkéntes szolgálatot látott el. Ezt követően, 1741-ben, az osztrák örökösödési háború (1740–1748) kezdetén egy huszárezredet állított ki saját költségén, és annak tulajdonos ezredesként harcolt a sziléziai, a csehországi, a bajorországi és a németalföldi hadjáratokban. 1741-ben vezérőrnaggyá, 1747-ben pedig, az észak-csehországi Trautenauban (Trutnov) megvívott ütközetet követően, altábornaggyá léptették elő.⁹⁵ 1744-ben Lotaringiai Ferenctől megkapta az Aranygyapjas Rendet,⁹⁶ amelyet – mióta Bourbonok uralkodtak a spanyol koronaterületeken, a dinasztikus örökség továbbvivőiként – már nemcsak a spanyol királyok, hanem az osztrák-Habsburgok is adományozhattak. (Mivel azonban nő nem lehetett a Rend szuverénje, a szabályoknak megfelelően e méltóság – s vele együtt a kitüntetés adományozásának joga – a Rend lovagjaként a császárné férjére, Lotaringiai Ferencre szállt.)⁹⁷ Esterházy Miklós nevű dédnagyapja (1582–1645), a família magasra ívelő karrierjének megalapozója – akit 1628-ban elsőként ért a családból ez a megtiszteltetés⁹⁸ –, valamint az 1681/1682-ben kitüntetett Pál nagyapja⁹⁹ után Pál Antal volt a harmadik Esterházy, akit felvettek ennek az exkluzív, II. Fülöp spanyol király idején hatvanegy főben korlátozott létszámú Rendnek a tagjai közé.¹⁰⁰ Már ezt megelőzően, 1741 júniusában, Mária Terézia magyar királynővé koronázása alkalmából, valóságos titkos tanácsossá nevezték ki, amely cím megszerzése 3003

⁹⁵ *Zachar József*: A katonáskodó Esterházyak. Adattár egy magyar arisztokrata dinasztia honvédő szerepéhez. In: Majk és Grosbois. (Kamalduli szerzetesek, Rákóczi és az Esterházyak). Az 1995. szeptember 14-i majki társadalomtörténeti konferencia tanulmányai. Szerk. R. Várkonyi Ágnes. Oroszlány 1999. 92.; *Heinrich Benedikt*: Die Botschaft des Fürsten Anton Esterházy in Neapel. Jänner 1751 bis November 1752. Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 64. (1956) 1. sz. 35.

⁹⁶ Liste nominale des chevaliers de l'Ordre Illustre de la Toison d'Or depuis son institution jusqu' à nos jours. H. n. 1904. 43.

⁹⁷ *Pandula Attila*: A Habsburgok házi ordója: az Aranygyapjas Rend. Baranya. Történelmi Közlemények 5–6. (1992–93) 1–2. sz. 37.

⁹⁸ *Marti Tibor*: Esterházy Miklós nádor aranygyapjas rendi tagságával összefüggő források. In: Lymbus. Magyarságtudományi közlemények. Bp. 2018. 211–243.

⁹⁹ *Úó*: Az aranygyapjas lovag Esterházy Pál. In: Esterházy Pál, a műkedvelő mecénás. Egy 17. századi arisztokrata életpálya a politika és a művészet határvidékén. Szerk. Ács Pál. Bp. 2015. 49–66.

¹⁰⁰ *Pandula A.*: A Habsburgok i. m. 36.

forintjába került.¹⁰¹ Miként az Aranygyapjas Rend adományozásának, úgy ennek az uralkodói gesztusnak is megvolt persze az előzménye: a herceg nemcsak egyike volt azon magyar mágnásoknak, akik 1741-ben, az uralkodónő és egész monarchiája számára igen kritikus pillanatban, szeptember 11-én a pozsonyi várban felajánlották a háborús költségekhez a kért hozzájárulást, hanem az igéret valóra váltása érdekében közvetlen, személyes áldozatot is vállalt.

Nápoly, a követi szolgálat színhelye

A nápolyi diplomáciai küldetés Esterházy Pál Antal életútjának kétségkívül egyik tetőpontját jelentette, ha ottani munkálkodása nem is tekinthető sikeresnek. Az ilyen jellegű szolgálat a korban, a katonai mellett, általában is az arisztokrácia önbecsülésének egyik lehetséges és lényeges tényezője volt, hiszen a megbízás elismerést fejezett ki. Ugyanakkor igen jelentős kiadásokkal is járt, ugyanis uralkodóját méltó módon kellett képviselni, s az ehhez szükséges pénz javarészét a követnek a sajátjából kellett kifizetnie.¹⁰²

A herceget 1750-ben nevezték ki a Nápolyi és a Szicíliai Királyságba akkreditált rendkívüli követté. Szokás szerint nemcsak a Habsburg Monarchia, hanem a Német-római Birodalom ottani képviselőjével is megbízták. Ő volt a bécsi udvar e kettős királyságba akkreditált első követe, annak 1734-ben történt önálló állammá alakulása óta. A külképviselet mintegy másfél évtizedes hiányának hátterében a két hatalom nem éppen felhőtlen viszonya állt. Az 1735-ben Bécsben kötött, a lengyel örökösödési háborút lezáró békekötést megelőző megállapodás értelmében, az addig a Habsburg Monarchiához tartozó Nápoly és Szicília Királyságait Bourbon Károly hercegnek, V. Fülöp spanyol király második, Farnese Erzsébettel kötött házasságából született fiának kellett megkapnia. A békeszerződést aláíró valamennyi hatalom képviselője elismerni tartozott az infáns e területekre érvényes királyi címét és fennhatóságát, azzal a kikötéssel, hogy ezek a jövőben sem egyesíthetők Spanyolországgal.

A spanyol mellékági Bourbon királyi udvar akkoriban tehát újonnan meglepedettnek számított Nápoly városában. Még nem alakulhattak ki önálló szokásai, ezért egyelőre nagymértékben igazodott a madridi rezidenciához. Ráadásul

¹⁰¹ MNL OL P 108 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Esterházy család hercegi ága, Repositoryum 2/3. 7. csomó, fasc. B, fol. 44r. Miklós öccse (1714–1790), aki Pál Antal gyermektelensége híján a hitbizomány és a hercegi cím örököse is lesz, 1764-ben már 4000 forintot kénytelen fizetni a titkos tanácsosi címért. Lásd *Gerald Schlag*: „Die Anstalt des Fürsten Esterházy jedoch übertraf alle übrigen.” Fürst Nikolaus I. Esterházy als kurböhmischer Wahlbotschafter bei der Wahl und Krönung Joseph II. zum Römischen König 1764. In: Bausteine zur Landeskunde des burgenländisch-westungarischen Raumes. Festschrift Johann Seedoch. (Burgenländische Forschungen. Sonderband 22.) Eisenstadt 1999. 439.

¹⁰² *Wiesflecker, P.*: Die Esterházy i. m. 52.

– az 1735 előtti Habsburg fennhatóság következményeként – az Ausztriai Háznak titokban továbbra is sok híve élt a kettős királyság területén, akik száma idővel nemhogy csökkent, hanem az új éra kormányzatának gazdasági intézkedései következtében – amely a kincstári bevételek növelését az adók, a vámok és a járadékok több mint 50%-os emelésével érte el – éppenséggel megnőtt. A termények ára emelkedett, ezért nehezebbé vált az értékesítésük. E körülmények, amelyek a birtokos nemességet és a földműves lakosságot egyaránt sújtották, általános elégedetlenséget okoztak.¹⁰³ A *Giunta degli Inconfidenti* (Gyanakvók Tanácsa) tevékenysége is hozzájárult az osztrák fennhatóság korszaka iránti nosztalgiához. 1743-ban, amikor úgy tűnt, hogy a wormsí egyezmény értelmében Mária Teréziának komoly esélye lehet a Nápolyi Királyság visszaszerzésére, Bernardo Tanucci márkai miniszter elnökletével és hat tanácsos közreműködésével megújították ezt a törvényszéket, amelynek besúgók és feljelentők egész seregére támaszkodva kellett felszámolnia a belső ellenséget.¹⁰⁴ Mindezekon túl, az osztrák örökösödési háborút 1748-ban lezáró aacheni béke egy olyan záradékot is tartalmazott, melynek értelmében Bourbon Károlynak a spanyol trónra lépése esetén fivére, Fülöp az általa uralt Pármát a Habsburg Monarchiának, Piacenzát pedig Piemonténak tartozik átadni. Emiatt a nápolyi udvar követei Párizsban és Torinóban nyomban élénk tevékenységbe kezdtek, amely a dokumentum e pontjának érvénytelenítését eredményezte. A Béccsel való diplomáciai viszony 1750-től kezdődő normalizálódása is hozzájárult e külpolitikai stratégia sikeréhez.¹⁰⁵ Ennek előzményeként nápolyi részről felvetődött egy ottani királynő és a Habsburg-trónörökös, József főherceg összeházasításának terve. Az ötlet azért nem valósult meg, mert Versailles-ból egy még kedvezőbb ajánlattal keresték meg Bécset: Bourbon Izabella pármái hercegnőnek, XV. Lajos francia király unokájának a kezét kínálták fel, és a frigy 1760-ban létre is jött. A nápolyi uralkodó sértőnek érezte, hogy a legidősebb nápolyi királynő helyett végül öccse lányát választotta a bécsi udvar.¹⁰⁶ Mindezen körülmények nem maradtak hatástalanok az ottani császári és királyi követ működésére, akinek így meglehetősen gyanakvó politikai környezetben kellett tevékenykednie.

¹⁰³ *Benedikt, H.*: Die Botschaft i. m. 56–57.

¹⁰⁴ Uo. 40. és 56–57. A korabeli nápolyi viszonyokról részletesen tájékoztat *Raffaele Ajello*: La vita politica napoletana sotto Carlo di Borbone. 'La fondazione ed il tempo eroico' della dinastia. Napoli 1972.

¹⁰⁵ *Dino Carpanetto – Giuseppe Ricuperati*: L'Italia del Settecento. Crisi trasformazioni lumi. (Biblioteca Universale Laterza 303.) 4. kiadás. Roma–Bari 1998. 233. Lásd még *Leopold Auer*: Tanucci e le relazioni diplomatiche fra l'Austria e il Regno di Napoli. In: Bernardo Tanucci. Statista letterato giurista. Atti del Convegno internazionale di studi per il secondo bicentenario 1783–1983. I. Red. Raffaele Ajello – Mario d'Addio. (Storia e diritto/Studi 18.) Napoli 1986. 239–258.

¹⁰⁶ *Adam Wandruszka*: Österreich und Italien im 18. Jahrhundert. (Österreich-Archiv 42.) Wien 1963.

A nápolyi utazás

Esterházy Pál Antal herceg és felesége 1750. november 7-én kelt útra Bécsből. Három hajó szállította a poggyászatukat Triesztből a Nápolyi Királyság területéhez tartozó Manfredoniába.¹⁰⁷ A követ kérésére velük tartott Tolvaj Ferenc gróf is, aki éppen befejezte tanulmányait, s aki naplófeljegyzésekben örökölte meg nápolyi tartózkodásuk némelyik ünnepélyes eseményét.¹⁰⁸ A házaspár és kísérete november 19-én Palmanovánál lépett a Velencei Köztársaság területére. Esterházy lelkendezve számolt be a lagúnák városából Mária Teréziának arról, hogy az uralkodókon kívül egyedül őt érte az a megtiszteltetés, hogy álarc nélkül tekinthette meg az Arzenált, amit bizonyára annak a nagy tekintélynek köszönhetett, amelynek a Habsburg udvar örvendett a *Serenissima* előtt. Velencéből folyami hajón utazva értek Ferrarába, ahonnan már kocsin jutottak el Bolognán keresztül Rómába. Esterházy előreküldte követségi titkárát, bizonyos Schad kapitányt az Örök Városba, az ottani szertartásrend tisztázása végett. Maga pedig kíséretével együtt december 19-én érkezett meg. S bár inkognitóban utazott, felkeresték a Kúriánál tartózkodó külföldi diplomatákat. Az esedékes pápai audienciára való felkészüléséhez – az ottani államtitkár jóváhagyásával – áttanulmányozhatta a ceremóniálé kivonatát. Erre azért volt szüksége, mert ekkor került sor első ízben arra, hogy a Szentatya fogadni készült egy nem az ő udvarába akkreditált császári követet. A XIV. Benedek pápa (Prospero Lambertini) által biztosított kihallgatásra a Vatikáni Palota *Sala dei paramenti* (azaz függöny-, illetve szövettapéta-) termében, két bíboros-miniszter jelenlétében került sor, amelyen Esterházy felővezett karddal és kézben tartott kalappal vehetett részt. Miután bemutatta a pápának a kíséretében lévő két lovat és a követségi titkárt, a Szentatya mindegyiküket megáldotta, és ezzel véget is ért az audiencia.¹⁰⁹

A diplomáciai szolgálat

A herceg végül 1751. január 5-én érkezett szolgálati helyére.¹¹⁰ Először a *Villa Stefanóba*,¹¹¹ e Nápoly és Portici közötti partszakaszon bérelt pompás rezidenci-

¹⁰⁷ MNL OL P 108 Repositorium 76. 505. csomó/I., 1. p.

¹⁰⁸ *Barabás Samu*: A gróf Tolvaj-család naplója. Századok 14. (1880) 823–825.

¹⁰⁹ *Benedikt, H.*: Die Botschaft i. m. 40.

¹¹⁰ Repertorium der diplomatischen Vertreter aller Länder seit dem Westfälischen Frieden (1648) Bd. II. (1716–1763). Hrsg. Friedrich Hausmann. Zürich 1950. 71.

¹¹¹ Megérkezése után Esterházy Pál Antal egy Vezúv-környéki villát bérelt ki, amely néhol Villa Stefaniana, másutt Villa Stefano néven szerepel. A nevét építetőjétől elnyert villa a „Miglio d’oro”-nak nevezett, különleges szépségű tengerpartjáról és pompás, a kései Seicento stílusában emelt villáiról híres partszakaszon fekszik, s Stefano di Stefano ügyvéd emeltette. Az 1720-as években Francesco Carignano báró (aki 1725-ben márkí, 1728-ban pedig herceg lett), majd a 18. század végén Tarsia herceg tulajdona volt. Az 1900-as években a Del Gazio-konzervgyár működött benne, ezért

ába költözött, ahol hivatalba lépésének formális megkezdését jelentő fogadásáig tartózkodott. Franz Schmidt nevű titkára beszámolójából tudjuk, hogy mivel Esterházy nem talált magának rangjához méltó méretű házat Nápolyban, ezért egy városon kívüli kerti lakba költözött a kíséretével. Úgy tűnik, Nápoly egyébként sem keltett jó benyomást a hercegen és környezetében, hiszen kevés dicséretre méltót találtak benne. Azt állították, hogy még pénzért is alig lehetett ott bármit kapni.¹¹² A követ a Királyság nemességéről is rossz véleményt alakított ki, szerinte a helyi főurak tobzódnak a mértéktelen luxusban, viszont ízléstelen és értéktelen ruhákban járnak. Még a főnemeseik beszédét is sokkal inkább „parasztosnak”, mint választékosnak ítélte. A nemeseket fennhéjázónak írta le, akiknek nem volt tekintélyük a nép előtt. Alig utazhattak külföldre, s még az is akadályba ütközött, hogy Rómába küldhessék a fiaikat tanulni.¹¹³

Esterházy magáról az uralkodóról sem festett valami hízelgő képet. Bourbon Károly, a későbbi felvilágosult spanyol király olyannak tűnt számára, mint akit csak a vadászat és a halászat érdekel, míg államtitkára, Giovanni Fogliani márkij¹¹⁴ kormányzott helyette. Senki sem beszélhetett négyszemközt a királlyal úgy, hogy e bizalmasa ne hallgatózott volna. Az uralkodó egyébként teljes mértékben feleségének, Amália szász hercegnőnek, III. Ágost lengyel király lányának, I. József néhai császár unokájának a befolyása alatt állt. A királyné nemcsak az uralkodói tanácsulésekre kísérte el a férjét, hanem zord hegyi vadászataira is. Amália a király tudtával, főudvarmesternője, Castropignano hercegné¹¹⁵ közvetítésével bocsátotta áruba a hivatali tisztségeket,¹¹⁶ amely tevékenységéért a buzgó királynéi bizalmasnak jutalék ütötte a markát. Az ő révén lehetett az uralkodóné közelébe férkőzni, aki – a császári követ szerint – gyűlölt mindent, ami osztrák volt. A királynéről adott jellemzés a róla készült szakmai életrajz fényében is lényegében helytállóan tűnik, még ha Esterházy nem is törekedett különösebben árnyalt képet festeni a boldog házasságban élő, egymást szerető uralkodópárról. Amália gondos, jó anya volt, és a férje is osztozott vele a családi örömeiben, s kormányzási kérdésekben is számított a véleményére. Az egyébként természetszerető, kerti sétákon, nagyvad-vadászatokon és tengeri halászaton egyaránt szívesen

---

nagyarányú átalakításokon esett át, mígnem Procaccini-tulajdonba került. (Az épületre és környékére vonatkozó információkért Bardi Teréziának tartozom köszönettel.)

¹¹² MNL OL P 148 Esterházy család hercegi ágának levéltára, Központi igazgatás, Hercegi titkárok jelentései, 4. csomó, fol. 427v–428r.

¹¹³ *Benedikt, H.*: Die Botschaft i. m. 45–46.

¹¹⁴ Fogliani Sforza d’Aragona, Pellegrino márkija. Lásd *Giuseppe Galasso*: La filosofia in soccorso de’ governi. La cultura napoletana del Settecento. (L’altra Europa 1.) Napoli 1989. 671.

¹¹⁵ *María Teresa Oliveros de Castro*: María Amalia de Sajonia esposa de Carlos III. Madrid 1953. 530.

¹¹⁶ Az igazságszolgáltatási tisztségek azonban 1735 óta már nem voltak megvásárolhatók. *Carpanetto, D.* – *Ricuperati, G.*: L’Italia del Settecento i. m. 230.

résztvevő, a karneváli mulatságokat is kedvelő, bár nemritkán fejfájástól gyötört királyné nagy megértést tanúsított alattvalói iránt az 1739. júliusi hőség miatt fellépő vízhiányos, aszályos időszakban.¹¹⁷

Esterházy a királyi gyermekekről is lesújtó véleményt alakított ki. Mikorra ő Nápolyba érkezett, a korán férjhez adott királyné, aki tizenöt évesen lett anya, már három lányát elveszítette. Az 1747-ben világra hozott elsőszülött fiút, Fülöp calabriai herceget nem szívesen szerepeltették, mert süketnéma és szellemi fogyatékos volt, állni sem tudott (1759-ben ki is zárják majd a trónöröklésből). Legidősebb öccse, Károly, a leendő astúriai herceg, 1788-tól pedig Spanyolország királya, 1748-ban született. Rajtuk kívül két hercegisasszony volt akkor az uralkodó családjában: az 1744-ben született Mária Jozefa és az egy évvel fiatalabb húga, Mária Lujza, Habsburg-Lotaringiai Lipót toszkánai nagyherceg, majd német-római császár leendő felesége.¹¹⁸ Esterházy szerint a királyi gyermekek egyáltalán nem voltak jó megjelenésűek, és a követ meglepődött a két infánsnő életkorának már egyáltalán nem megfelelő, kisgyerekes beszédén, akik ráadásul a hímzésen kívül állítólag semmit sem tanultak.¹¹⁹

Pál Antal hercegnek a nápolyi udvarról megfogalmazott negatív benyomásai aligha függetleníthetők a császári követ azon általánosan kedvezőtlen élményeitől, amelyekben az ottani Királyság területén része volt. Ezek egyike a január 14-ei királyi magánkihallgatásához kapcsolódott. Ekkor ugyanis csak az éppen ott posztoló örök és testőrök tisztelegtek neki, nem pedig az olasz és a svájci gárda, miként az a nyilvános fogadások protokollja szerint megillette volna. Mivel a nápolyi udvar arra hivatkozott, hogy a madridi szertartásrendhez igazodik, a herceg megkérte unokafivérét, az akkor éppen teljhatalmú császári megbízottként Spanyolországban tartózkodó Esterházy Miklós grófot,¹²⁰ hogy készíttesen számára egy autentikus másolatot az ottani udvari ceremóniáról. A királyi audiencián a herceg franciául mondta el üdvözlő beszédét, amelyre az uralkodó ugyanezen a nyelven válaszolt. Ám annyi kamarás, tiszt és méltóságviselő vett részt az eseményen, hogy utána alig talált közöttük helyet magának Esterházy. E méltatlan körülmények miatt utóbb panaszt is tett a nápolyi államtitkárnál, és egy írásos beszámolóban részletesen összehasonlította a bécsi udvari körülményekkel, a következőképpen summázva a

¹¹⁷ *Oliveros de Castro*: *María Amalia* i. m. 45–46., 48–49., 50–51.

¹¹⁸ Uo. 37–43.

¹¹⁹ *Benedikt, H.*: *Die Botschaft* i. m. 46–48.

¹²⁰ *Berényi László*: *Galánthai és Fraknói Eszterházy Miklós (1711–1764). Egy 18. századi diplomata a cárok udvarában.* Turul 77. (2004) 1–2. sz. 51.; *Olga Khavanova*: „Die enge Einverständnuß beeder kaiserlichen Höfe.” *Österreichische Botschafter in St. Petersburg in der zweiten Hälfte des 18. Jahrhunderts.* In: *Politische Kommunikation zwischen Imperien. Der diplomatische Aktionsraum Südost- und Osteuropa.* Hrsg. Gunda Barth-Scalmani – Harriet Rudolph – Christian Stepan. (Innsbrucker Historische Studien Bd. 29.) Innsbruck–Wien–Bozen 2013. 196.

tapasztalatait: „szerintem nem illendő megtagadni tőlem mindazon udvariasságokat, amelyekben a bécsi nápolyi követ részesül”.

A herceg nem volt megelégedve azzal a fogadtatással sem, amelyben a királyné a feleségét részesítette. Ez volt egyébként az első olyan eset, amikor a nápolyi udvar egy követ házastársát kihallgatáson fogadta. Az Esterházyné kíséretéhez tartozó fiatalembereket, annak ellenére, hogy valamennyien „jó származásúak” voltak, nem engedték be az első előszobába, helyett az örök számára fenntartott helyiségben kellett várakozniuk.

Esterházy herceg nem jelent meg a színházi előadásokon, mert attól tartott, hogy a nagy nyomakodás közepette esetleg nem jut hely neki a nézőtéren, mert nem tartottak fenn széket a követek számára. Felesége viszont, a hölgyeknek biztosított egyik erkély vendégeként, részt vett az ilyen jellegű szórakozásokon.

Bécsben is akadtak, akik az Esterházy panaszaire okot adó körülmények magyarázatát a herceg túlzott érzékenységében vélték meglelni, noha kétségkívül volt oka panaszra. A nápolyi udvar méltóságviselői például nem viszonzták a császári követ látogatásait. Amikor Mária Terézia névnapja alkalmából nagyszabású, ünnepélyes lakomát rendezett, a nápolyi udvar csak a testőrgárda-kapitány személyében képviseltette magát. De ő is csak azért ment oda, mert megfigyelőnek küldték.¹²¹ A császári követnél tett mindennemű látogatásról tájékoztatták ugyanis az államtitkárt. Ezzel magyarázható, hogy a helyi nemesek általában igyekeztek elkerülni azt, hogy gyanúba kerüljenek az Esterházyval való kapcsolattartás miatt.¹²² Hiszen a vele, illetve a követségével bármilyen vonatkozásban összefüggésbe hozható személyek olykor még a mindennapi ellátás kapcsán is megaláztatásnak lehettek kitéve. Előfordult, hogy a haláikat a követségi konyhára szállító halárusokat feltartóztatták az utcán, vagy végrehajtókat küldtek arra a gazdára, akitől Esterházy a személyzete tejjelátását biztosító tehének számára a legelőt bérelte.¹²³

Esterházy diplomáciai missziója konkrétan arra vonatkozott, hogy tisztázza annak az amnesztiának a pontos tartalmát, amely már az 1735-ben Bécsben tető alá hozott előbéke-szerződésben is szerepelt, és amelyet az 1748-ban kötött aacheni béke az osztrák örökösödési háborúra is kiterjesztett. Mindezekről azonban a nápoly-szicíliai uralkodó hallani sem akart, hiába nyújtott át Esterházy a nápolyi államtitkárnak egy jegyzéket, amely az ottani királyságból származó hadifoglyok, valamint az osztrák miniszterekkel és generálisokkal folytatott titkos levelezés miatt üldözött személyek nevét tartalmazta. Emellett Mária Terézia apja, a néhai VI. Károly császár – a kettős királyság egykori uralkodója – hajdani nápolyi

¹²¹ Uo. 43–45.

¹²² Uo. 51.

¹²³ Uo. 48.

híveinek sorsát kellett volna rendeznie. A hatályos nemzetközi szerződés értelmében ugyanis a Nápolyi Királyság területére való visszatérésükkor vissza kellett volna kapniuk az eltávozásukat követően konfiskált javaikat. Harmadsorban pedig Esterházynak be kellett volna hajtatnia a valaha Bécsbe emigrált, de azóta visszaköltözött nápolyi alattvalókon és leszármazottaikon a császárvárosban annak idején csinált adósságokat.¹²⁴

Nehéz megítélni, hogy a diplomáciai kudarcokért mennyiben terheli Esterházyt a felelősség. Az azonban nem hagyható figyelmen kívül, hogy az 1759-ben megkötött államszerződésig¹²⁵ ő és a mindenkori nápolyi Habsburg diplomácia kifejezetten barátságtalan és gyanakvó környezetben volt kénytelen tevékenykedni.

A követ beszámolóit tartalmaznak némi gazdasági információt is. A nápolyi lakosság ruházatának megfigyelése alapján például azt javasolta, hogy a Habsburg Monarchia textilmanufaktúráiban állítsanak elő a dél-itáliai ízlésnek megfelelő ruhaanyagokat.¹²⁶

Addigra, amikorra sor kerülhetett végre Pál Antal herceg ünnepélyes nápolyi követi bevonulására, ő már kézhez kapta a visszahívását elrendelő uralkodói levelet, ahogy a bécsi nápolyi követ is kézhez vehetett egy ahhoz hasonló tartalmút ugyanekkor. 1752. július 17-én ennek ellenére megtartották az ünnepélyes szertartást, s öt nappal később szerét ejtették végre a nyilvános királyi audienciának is. A pompás bevonulásban összesen 39 kocsi vett részt, köztük a hatlovas követi díszhintó is¹²⁷ (Esterházy ugyan nyolclovast szeretett volna, de nem volt szabad túlszárnyalnia a királyit, ezért arra nem kapott engedélyt). A búcsúlátogatást még ugyanazon év október 1-jén megszervezték számára Porticiban. Ez azonban már minden pompát nélkülözött, annyira, hogy inasai még az egyenruhájukat sem öltötték fel erre az alkalomra.¹²⁸

A herceg 1752. november 20-án hagyta el végleg Nápolyt. Bécsben aligha lehettek megelégedve diplomáciai működésével, mert késlekedés nélküli távozásra szólították fel. Még abba is nehezen egyeztek bele, hogy hazafelé az útba eső városok némelyikében elidőzhessen.¹²⁹ Kíséretével Rómán, Sienán, Firenzén, Pisán,

¹²⁴ Uo. 51–56.

¹²⁵ *Heinrich Benedikt*: Der österreichische Staatsvertrag mit Neapel von 1759. In: Festschrift des zweihundertjährigen Bestandes des Haus-, Hof- und Staatsarchivs II. Hrsg. Leo Santifaller. (Mitteilungen des Österreichischen Staatsarchivs/Ergänzungs 3.) Wien 1951. 370–191.

¹²⁶ *Benedikt, H.*: Die Botschaft i. m. 60.

¹²⁷ Ennek magyar nyelvű leírását – bizonyára a követ költségén – nyomtatásban is közzétették. MNL OL P 131 mf. 52.138, fol. 5r-6r (N 0449–0452)

¹²⁸ MNL OL P 148 4. csomó, fol. 435v. Ismertette *Szabó Péter*: A maszk és a jelmez szerepe a kora újkori Magyarországon. *Történelmi Szemle* 55. (2013) 4. sz. 590–591.

¹²⁹ *Rebecca Gates-Coon*: The Landed Estates of the Esterházy Princes: Hungary during the Reforms of Maria Theresia and Joseph II. (The Johns Hopkins University Studies in Historical and Political Science 112/2) Baltimore–London 1994. 43–44.

Livornón, Luccán és Pármán keresztül jutott el Bécsbe. Nem éppen örömteli követi időszaka, melynek során alighanem jelentős adósságot is felhalmozott,¹³⁰ ráadásul szerencsétlenséggel végződött: a hajóval Trieszten át hazaküldött bútorai, ezüstneműje és díszhintaja tengeri viharba kerültek. A hajót és a csomagokat sikerült ugyan kimenteni, de odaveszett négy embere.¹³¹

Az utolsó évtized

A nápolyi követséggel egyszersmind lezárult Esterházy Pál Antal herceg mindössze erre az epizódra korlátozódó „diplomáciai pályafutása”. Ezután részt vett még a hétéves háborúban – annak kezdetétől, 1754-től fogva immár lovassági tábornoki rangban –, melynek során az 1757. november 22-én megívott boroszlói ütközetben tüntette ki magát. A következő évben bizonyára ennek jutalmaként tábornaggyá léptették elő.¹³² 1760-ban Berlinbe belovagolva, Moritz von Lacy főparancsnok utasítására elpusztította a potsdami fegyvergyárat.¹³³ Két évre rá – egy, már szintén 1760-ban kapott szélütést követően¹³⁴ – 1762. március 18-án, saját leszármazott hátrahagyása nélkül halt meg. A hercegi cím viselésére jogosult utóda és a családi hitbizomány örököse a már a kortársak által is „Fényes” jelzővel illetett Miklós nevű öccse lett, aki híresen bőkezű mecénásként¹³⁵ nagyban épített a bátyja által megvetett alapokra. Pál Antalnak fiatal korától meglévő zene iránti rajongását a nápolyi tartózkodás valószínűleg tovább erősítette, hiszen ott bőséges kínálatban lehetett része a zenét, a táncot és a színi előadást egyetlen műfajba ötvöző operából. Itáliából szerződtetett muzikusait és némelyik énekesét további tanulmányok céljából Velencébe küldte. A herceg gyűjteményében a zenetörténeteszek jelentős számú, több helyről és különböző szerzőktől származó partitúrára bukkantak.¹³⁶ A kismartoni kastélyában működő színházról 1749-ből származik a legkorábbi fennmaradt adat. Ez a teátrum azonban kis mérete miatt nem felelt meg operaelőadás céljára, így a herceg megbízást adott egy új, tágasabb, a kismartoni üvegházon belül elkészítendő színház építésére. A tervezett színpad gépészeti elemeit Rössler Sebestyén kismartoni lakatos- és órasmesterrel

¹³⁰ MNL OL P 148 4. csomó, fol. 432v.

¹³¹ *Benedikt, H.*: Die Botschaft i. m. 64.

¹³² *Zachar J.*: A katonáskodó i. m. 92.

¹³³ *Benedikt, H.*: Die Botschaft i. m. 35.

¹³⁴ *Schlag, G.*: Schloss i. m. 281.

¹³⁵ Számos korábbi munka mellett újabban lásd *Stephan Körner*: Esterházy Feenreich. Fürst Nikolaus I. verblüfft Europa. Petersberg 2011.

¹³⁶ *Vavrinecz Veronika*: Opere di compositori italiani del Settecento nella Biblioteca Nazionale Ungherese. Il ruolo della famiglia Esterházy nella vita culturale del Settecento. In: Venezia, Italia, Ungheria fra Arcadia e Illuminismo. Rapporti italo-ungheresi dalla presa di Buda alla Rivoluzione francese. Red. Béla Köpeczi – Péter Sárközy. Bp. 1982. 241.

készítette el.¹³⁷ Esterházy Pál Antal operaelőadásra is alkalmas kismartoni színháza 1762. május 17-ei felavatásának öröme és dicsősége azonban már művészetpártoló utódára, Miklós öccsére hárult, mert a megrendelő két hónappal azelőtt elhunyt. Az ünnepélyes megnyitó egyúttal négy kisebb opera ősbemutatójára is alkalmat adott, amelyek szerzője Pál Antal herceg házi zenekarának egy évvel korábban szerződtetett másodkarmestere,¹³⁸ Joseph Haydn volt.

REMARKS ON THE CAREER OF PÁL ANTAL II ESTERHÁZY,
AMBASSADOR TO NAPLES

by János Kalmár

SUMMARY

Scion of one of the most illustrious Hungarian families, as eldest son Prince Pál Antal II Esterházy (1711–1762) stood to inherit both the entailed lands of his family and its princely title. Although his studies in Vienna, alluded to by some historians, cannot be substantiated, it remains a fact that he pursued studies at the Protestant university of Leiden. He also repeatedly sojourned at Lunéville – where he married a high-status lady-in-waiting of the Princess –, and consequently may have attended the famous noble academy there. One result of the Prince's stay in Lotharingia and of the personal network of his wife there was the web of relations that linked the Prince to the local aristocracy, including the princely family, which exerted a decisive influence on the later career of Esterházy and locked both Prince Pál Antal and his consort into the close courtly elite of Empress Maria Theresa and Francis of Lotharingia. This fact certainly was instrumental in the Prince's career which passed through such crucial steps as nomination as Field Marshal, acceptance into the Order of the Golden Fleece, and appointment as imperial ambassador to Naples. A cumulative result of his profound erudition, rich foreign experience, his belonging to the Viennese court circles and the influence of his wife was Prince Pál Antal's establishment of one of the brightest aristocratic courts in Hungary at the time.

¹³⁷ *Horányi Máttyás: Eszterházi vigasságok.* Bp. 1959. 23–26.

¹³⁸ A szerződés szövege kivonatos magyar fordításban olvasható a *Bartha Dénes – Révész Dorrit: Joseph Haydn élete dokumentumokban.* Bp. 1978. 15–18.